

ŘEMESLA ■ TRADICE ■ TECHNIKA

Košíkářství

Gabriela Marková

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Poděkování

Chtěla bych poděkovat paní Heleně Šenfeldové za cenné připomínky k textu.

■ KOŠÍKÁŘSTVÍ

Gabriela Marková

Vydala Grada Publishing, a.s.,

U Průhonu 22, Praha 7,

obchod@gradapublishing.cz, www.grada.cz,

tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400

jako svou 2292. publikaci

Odpovědná redaktorka Erika Mravinačová

Sazba Květa Chudomelková

Fotografie na obálce Ivan Hozák

Fotografie v barevné příloze a v textu Gabriela Marková

Ilustrace Gabriela Marková

Počet stran 168 a 12 stran barevné přílohy

První vydání, Praha 2005

Vytiskla tiskárna PBtisk Příbram

Prokopská 8, Příbram VI

© Grada Publishing, a.s., 2005

Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2005

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

ISBN 80-247-0876-0

ÚVOD	9
■ HISTORIE	11
1 ÚVOD DO HISTORIE	13
1.1 STAROVĚK	13
1.2 EVROPA.....	16
1.3 AMERIKA	22
1.4 ASIE	25
1.5 OSTATNÍ ČÁSTI SVĚTA	27
1.6 SOUČASNÉ MODERNÍ KOŠÍKÁŘSTVÍ.....	28
■ MATERIÁL A POMŮCKY	29
2 VYBAVENÍ KOŠÍKÁŘE	31
2.1 KOŠÍKÁŘSKÉ MATERIÁLY	31
2.2 ÚPRAVA MATERIÁLU	42
2.3 NÁRADÍ A POMŮCKY	47
■ TECHNIKY	49
3 Z ČEHO SE SKLÁDÁ KOŠ	51
3.1 ZÁKLADNÍ TYPY KOŠŮ.....	51
3.2 KVALITA KOŠE	52
4 NÁVRH KOŠE.....	55
4.1 NEŽ ZAČNEME PLÉST.....	55
4.2 OHÝBÁNÍ PRUTŮ	55
4.3 TVAROVÁNÍ.....	56
5 SPOJE A NASTAVOVÁNÍ	59
5.1 NAPOJOVÁNÍ OPLÉTACÍCH PRUTŮ	59

5.2	SPOJE PRO PLOCHÉ MATERIÁLY . . .	63
5.3	NAPOJENÍ STĚN NA DNO	63
5.4	PŘIDÁVÁNÍ A UBÍRÁNÍ ŽEBER	65
5.5	SPOJE PRO ZLOMENÁ ŽEBRA A ZAPLÉTACÍ PRUTY	66
6	DNA	67
6.1	KULATÁ DNA	67
6.2	OVÁLNÁ DNA	73
6.3	ČTYŘÚHELNÍKOVÁ DNA	75
6.4	OZDOBNÁ DNA	79
6.5	DNA V CELKU	82
7	VAZBY	85
7.1	PLÁTNOVÉ A KEPROVÉ VAZBY	86
7.2	VRSTVA A JEJÍ VARIANTY	95
7.3	OPLETKY	98
7.4	ŘÍDKÉ VAZBY	113
7.5	DALŠÍ TYPY VAZEB	117
8	ZAVÍRKY	119
8.1	ZATLOUKANÉ ZAVÍRKY	119
8.2	TAŽENÉ ZAVÍRKY	120
8.3	TOČENÉ ZAVÍRKY	124
8.4	PÁROVÉ ZAVÍRKY	131
8.5	COPÁNKOVÉ ZAVÍRKY	134
8.6	PŘERUŠENÍ ZAVÍREK	138
8.7	ZAVÍRKY PRO PLOCHÉ MATERIÁLY	139
9	DRŽÁTKA, ÚCHYTKY A RUKOJETI . .	141
9.1	KROUŽEK	141
9.2	JEDNODUCHÁ ÚCHYTKA PRO STŘED VÍKA	142

9.3	JEDNODUCHÉ DRŽÁTKO Z PŘELOŽENÉHO PRUTU	142
9.4	PŮLKRUHOVÁ UCHA	143
9.5	UCHO Z JEDNOHO PRUTU	143
9.6	OBTÁČENÉ RUKOJETI	144
9.7	OMOTÁVÁNÍ RUKOJETÍ	146
9.8	HOTOVÉ RUKOJETI	147
9.9	OZDOBNÉ PRVKY PRO RUKOJETI ..	148
10	VÍKA	149
11	ZDOBNÉ PRVKY	151
11.1	OSTNATÁ TECHNIKA	151
11.2	ZASOUVÁNÍ DO VAZBY	151
11.3	KORÁLKY	152
12	RÁMOVÉ KOŠE	153
12.1	VÝROBA RÁMU	153
12.2	KOMBINACE RÁMŮ	154
12.3	SPOJENÍ RÁMŮ	155
12.4	OSNOVA	157
12.5	VÝPLET KOŠE	158
12.6	ZAVÍRKA	158
13	SPIRÁLOVÁ TECHNIKA	159
13.1	MATERIÁL	159
13.2	ŠITÉ DNO	160
13.3	PLNÉ DNO	161
13.4	STEHY	161
13.5	TVAROVÁNÍ	161
	SLOVNÍČEK	163
	DOPORUČENÁ LITERATURA	165

ÚVOD

Tato kniha je zaměřená především na historii košíkářství, vhodné materiály a techniky. Soubor technik je seříděný encyklopedicky a mezi nejčastější techniky jsou pro zpestření zařazeny i techniky zvláštní a netradiční – přinejmenším v našich zemích. Není ovšem možné sestavit do jedné knihy popis všech možných postupů.

Mým cílem bylo ukázat široké spektrum technik a tradic. Ale i v košíkářství lze hodně experimentovat nebo postupy z tohoto oboru využít jinde. Elév na jakémkoli poli nejprve kopíruje svého učitele a stejné je to i u tohoto řemesla. To můžeme nazvat i tradiční cestou, protože horší ekonomické podmínky našich předků nutily košíkáře především k brzkému osvojení řemesla a velké produkci košů. Koše žáka a učitele se nelišily, protože bylo nutné se naučit řemeslo co nejdříve a uplést koš v co nejkratším čase. Tehdy nebyl na experimentování čas.

Dnes se mnoho lidí vrací ke košíkářství spíše jako k činnosti pro volný čas. Cílem není vyrobit určité množství košů za víkend. Lidé se chtějí bavit, zkoušet a objevovat. A nejen to. Tak jako v malbě či sochařství i zde si každý může vytvořit svůj vlastní styl a rukopis, najít si oblíbený materiál a tvary.

HISTORIE

1 ÚVOD DO HISTORIE

Košikářství je jedním z nejstarších řemesel na světě a zároveň jedním z mála, které v nezměněné formě přetrvává až do současnosti. I když se spektrum používaných materiálů v posledních stoletích velmi rozšířilo, jde stále o práci, kterou nelze zcela zmechanizovat a kterou si bez tradičních postupů nedokážeme představit. Dnes se s košíky můžeme setkat jak v muzejních sbírkách, tak v moderních interiérech nebo výstavních síních. Někdy ztrácejí svou původní utilitární formu a stávají se uměleckými objekty, které neomezuje žádná kultura nebo materiál. Prostá krása toho nejobyčejnějšího košíku na brambory ležícího dosud ve sklepě nebo léta zastrčeného na půdě je nyní znovu vystavena na odiv, například v kombinaci s kyticí suchých květů.

Na rozdíl od keramiky se košům nikdy nedostávalo příliš velké pozornosti, protože podléhaly relativně rychlé zkáze. I přestože nemáme mnoho nálezů z minulosti, je jich dost na to, abychom si mohli udělat představu o košíkářství dávné minulosti. Mnoho košů se dostalo do muzeí během posledních dvou století. Ve Spojených státech amerických můžeme nalézt obrovské sbírky košů severoamerických indiánů. Významné jsou i sbírky košů z Asie, ale samostatných sbírek evropských košů i evropských sbírek světových košů je poměrně málo.

V každé kultuře je určitá „poptávka“ po často zcela specifickém zboží, které hraje důležitou úlohu v sociální nebo náboženské sféře. Tato poptávka ovlivňuje úroveň daného řemesla. K pozvednutí úrovně stačí většinou velmi krátká doba. Například v Japonsku košíkářské techniky velmi vypsely proto, že pletené nádoby byly používané pro čajový obřad a pro ikebanu. I v dalších oblastech hrály koše významnou roli při různých mimořádných příležitostech, mívaly obřadní barvy i tvary. V Nové Guineji bylo zvykem dávat při narození dítěte koš *billum*. Časté jsou také svatební koše, z nichž k nejznámějším patří navažská ošatka se vzorem neúplné kruhové hvězdy. Z Afriky jsou známy koše kmene Zulu s charakteristickými geometrickými obrazy, podle kterých lze zjistit, zda je autorka koše vdaná, popřípadě jaké má věno. Ovšem také muži vnášeli do svých výrobků specifické symboly. V různých civilizacích mohlo být přesně dáno co smějí pletť muži a co ženy a ačkoli ve většině kultur pletly koše ženy (pokud nebyl použit příliš houževnatý materiál typu vrbového proutí), v Japonsku právě ty nejjemnější práce patřily výhradně mužům a ženy pletly jen hrubší utilitární nádoby.

1.1 STAROVĚK

Koše provází lidstvo od jeho počátku a byly na svém vrcholu již v době, kdy keramika byla ještě v plenkách. Použité materiály však podléhaly relativně rychlé zkáze a opotřebenosti, a tak toho víme o dávných košíkářích jen velice málo. V oblastech s velmi suchým

klimatem se většinou dochovaly jen části košů zasypané pískem či suchou zemí. Zdá se však, že se formy a techniky v průběhu staletí a tisíciletí příliš neměnily a byly předávány z generace na generaci.

Z nejstarších archeologických vykopávek můžeme například jmenovat zahloubené zásobárny obilí v Egyptě datované do let 8000–1000 př.n.l. nebo sandál z americké Catlow Cave vyrobený před zhruba 9400 lety. Z jednoho z nejstarších měst světa Çatal Hüyük, založeného roku 6250 př.n.l. na území dnešního Turecka, se dochovaly koše na obilí vyrobené ve spirálové technice. Z Izraele, z jeskyní z oblasti Mrtvého moře, známe fragmenty košů z palmových listů (při jejich výrobě byla použita plátňová vazba, jejíž obdoba se na Blízkém východě používá dodnes). Do košů a rohoží tu byly zabalené kosti a lebky mrtvých. Techniky pletení se v daných oblastech za tisíciletí měnily jen málo. Je zajímavé, že například koše z Egypta z období kolem roku 1350 př.n.l. se více podobají dnešním košům z této oblasti než košům z blízké Nubie. A podobně nubijské koše ze starověku i současné doby jsou si velmi podobné.

Koše se jako nedílná součást běžného života objevují i v mnoha mýtech a legendách. Stejně dětství (jak se zdá) prožili Mojžiš, Gilgameš, slavný sumerský král Šarrukin [Sargon] Akkadský a indický Ardžuna. Všichni byli po narození poleženi do koše a vhozeni do řeky, odkud byli následně vyloveni. Předchůdkyní bohyně Ištar (Sumer, 4000 př.n.l.) byla Belili, která byla také známá jako Matka Vrba. I v řecké mytologii je vrba atributem (neboli určující rostlinou) několika bohyň – Kyrké, Héry a Hekaté.

1.1.1 Egypt

Archeologické nálezy z této lokality jsou naprosto fascinující, protože jsou velmi dobře zachované a datují se až do ranného neolitu. Ze starých vyobrazení a textů se dochovaly především egyptské záznamy. Hojně jsou malby a hospodářské záznamy, které byly v Egyptě vedené velice pečlivě. Ukázkou může být zmínka z Berlínského papýru 6025, která zmiňuje zboží, jež kdysi dostal jistý strážný Amenemhet:

„Rok 54 [vlády Ramsesse II], měsíc 2..., den 24

Strážný Amenemhet: rohože 2, koše 4, síta 4, sériově vyráběné koše 4, síta 4, svazky zeleniny 5 ...“

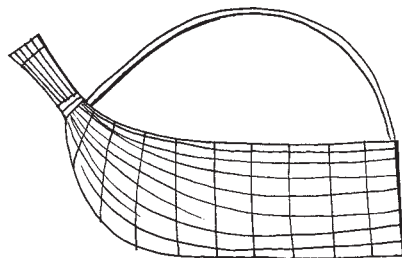
Mezi nejpoužívanější rostliny starověkého Egypta patřily listy palem (především *Hyphaene thebaica* a *Phoenix dactylifera*), traviny (*Desmostachya bipinnata*, *Imperata cylindrica*), rákosy, šachory a sítiny (*Arundo domax*, *Cyperus papyrus*, *Juncus sp.*).

Z Egypta se také dochovalo množství různých technik. V předdynastickém období (přibližně 5000–3000 př.n.l.) byla nejpoužívanější spirálová technika, kterou známe ze slaměných ošatek. Takový koš zřejmě viděl i egyptský pekař ve svém snu, který mu vyložil biblický Josef. Části košů z 5. tisíciletí př.n.l. byly objeveny ve Fajúmu, kde byla také objevena síla s koši. Plátňová vazba nebo sešivané spletané pásy se začaly používat až za Ptolemaiovců (305–30 př.n.l.) a brzy se staly velmi rozšířenými. V této době se také objevují koše se systémem žeber a oplétacích prutů, tedy přesně ty, které se nám

dnes nejčastěji vybaví pod pojmem koš. Mezi další techniky patří síťování s uzly i bez uzlů, prošívání a propichování nebo různé druhy keprové vazby. Je zajímavé, že kvalitata košů z předdynastického období pozdější nálezů převyšuje.

Některé koše byly také zdobené – v Kahúnu Flinders Petrie objevil mezi jinými předměty koš s bronzovým kruhem zdobený korálky. Jindy se jako zdobný prvek používaly mušličky, střídání typů vazeb nebo stehy rozmístěné do vzorů u spirálové techniky. Většina košíkářské produkce byla ale samozřejmě nezdobená nebo měly zdobné prvky zároveň i jiné vlastnosti – například našité pletené pásy měly koš zároveň zpevňovat.

Zachovaly se také vyřezávané dřevěné misky napodobující pletené rákosové nádoby. Poměrně často se koše vyskytují na egyptských nástěnných malbách. Jsou sice zobrazené dost schematicky, ale víme, že byly barevné, a dokonce lze odlišit použité techniky. Mezi velmi populární koše v Egyptě patřil koš zhotovený ve spirálové technice, který měl obvykle vydutý tvar a byl zdoben šachovnicí (na spirálu byly nakresleny čtverce). Šachovnicový vzor se stal tak oblíbeným, že se začal objevovat i na keramice (jako reminiscence košů). Nejpoužívanějšími barvami byly ty nejsnáze dostupné pigmenty – tedy černá, červená a bílá. Bohatě zdobené koše nalezneme například i na známých nástěnných malbách z Nebamónova hrobu (proslulých především skupinou tanečnic zobrazených s obličejem „en face“, což v egyptském malířství představuje jedinou výjimku).

■ **obrázek 1** Rákosový koš z fresky z Harembova hrobu v Thébách, 1420 př.n.l.

1.1.2 Sumer

Rákosí, trávy a papyrus byly v Sumeru důležitými surovinami. Používaly se hlavně v povodí řek Eufrat a Tigris, kde byly nejkvalitnější. Rákosíště poskytovala útočiště divokým zvířatům a pro lidi měla význam nejen jako zásobárna materiálu pro výrobu nádob, ale i pro stavbu obydlí a chrámů. Současní obyvatelé rákosíšť používají stále stejné techniky, jaké jsou zdokumentovány na otiscích staveb v sedimentech prozkoumaných archeology. Rákosí používané v košíkářství bylo atributem mladé bezejmenné bohyně (jméno se nedochovalo) podobné bohyni zrní Nisabě. Svazky rákosových stvolů se stavěly vedle vchodu chrámů bohyně Ištar. V koších se také nosily obětní dary bohům.

Pro Sumery bylo životně důležité zavlažování. Proto pro ně byly nepostradatelné koše vymazané asfaltem, které sloužily k přepravě vody, a dále koše na přepravu vyhloubené hlíny. Při hloubení zavlažovacích kanálů se používal pracovní koš nazývaný *dusu*. S košem jako symbolem pracovní činnosti se setkáváme v sumerské mytologii i v mýtech. V dochované sumerské básni o bohu Enki a bohyni Ninmach se píše o vzpouře nižších bohů Igiů, kteří měli již dost tvrdé práce pro vyšší bohy. Vzbouřili se a své koše podpálili:

„Za oněch dnů, kdy nebe a země stvořeny byly...

tehdy pro jídlo a pití své bozi ještě pracovali.

Velcí bozi na práci dohlíželi, nižší bozi nosili košíky,

při hloubení kanálů v Charalu hlínu sypali.

Tu seběhli se bozi, zrno drtili a na svůj život si stěžovali...

Nammu, první z matek, jež velká božstva zrodila,

náрек bohů synu svému přednesla:

...Opatři bohům náhradu, aby své košíky odhodit mohli!“

Bůh Enlil nakonec prosbu své matky vyplnil. Vytvořil zemi a nebe a potom vymodeloval z naplavené hlíny člověka, kterému určil, aby obdělával zemi. K tomu mu dal svou motyku na práci a koš na nošení plodů země.

■ **obrázek 2** Vyobrazení lagašského krále Urnanše s košem hlíny na hlavě

V Sumeru se používal jako měrná jednotka gur, což byl pletený rákosový koš s různým objemem v jednotlivých obdobích. Odtud pochází biblický kor a staročeská jednotka korec.

Kolem roku 650 př.n.l. existovala v Ninive národní knihovna. Tabulky s texty se uchovávaly v koších a pro vyhledávání existoval katalog s čísly košů.

Sumeřané jsou známí tím, že vynalezli trojdílné plné kolo – a potažmo vůz, do kterého zapřáhali divoké osly onagery. Vůz měl vyplétané postranice a s takovými postranicemi se budeme od té doby setkávat stále – jak u lehkých vojenských vozů, tak třeba u formanských vozů v Evropě.

Poblíž En Gedi byl archeology nalezen chrám, koše, měděné, kožené a další předměty. Dochovaly se bully (pečetní válečky) s vyobrazením košů na zadní straně. Na některých tabulkách nelze identifikovat, zda se jedná o hliněné nádoby, nebo koše. Je pravděpodobné, že jejich tvary byly podobné. Například víme, že nůše byly často zakončovány špičatě (aby se daly zapíchnout do písku), stejně jako pozdější amfory.

1.2 EVROPA

Košikářství v Evropě je velmi rozmanité. Co se týká materiálů, převažuje na severu a v Rusku bříza, na zbytku území především vrba. Zcela na jihu se ale používají hlavně traviny a další materiály. Ke každému typu materiálu se váží i zvláštní techniky.

Nejstarší koše jsou rekonstruovány podle archeologických nálezů, předměty z pozdější doby podle fresek, maleb a soch. Archeologických nálezů z Evropy není příliš mnoho. Dochovaly se většinou jen velmi malé části výpletů z nejrůznějších lokalit.

Ve starověkém Římě se používalo několik technik, které Římané šířili do okolních částí světa (např. do Egypta), jednak také dováželi hotové výrobky. Byly nalezeny koše zhotovené ve spirálové technice vyhotovené z travin a šité palmovými listy, lýkem nebo bavlnou. Koše v této technice se používaly samostatně nebo jako obal na keramické nádoby – chránily amfory proti nárazům a zároveň sloužily jako tepelná izolace proti horku. Koše byly bez zdobení, pouze jeden z dochovaných košů byl zdoben malými koženými trojúhelníky (datovaný kolem roku 200 n.l.).

Dalším typem výrobku ze spirálové techniky byly tašky ze sešivaných splétaných pásů. Některé byly zdobené výšivkami z červené a zelené vlny. Různobarevnou (a velmi často červenou) vlnou se dodnes zdobí bohatě vyšívané ošátky a zásobnice ze Sardinie.

Umění. Vyobrazení košů nalezneme také na freskách (krétský sarkofág z Hagie Triady z období 1500–1400 př.n.l.; častá jsou zobrazení žen nesoucích koše na hlavě jako na pozdější fresce od Ambrogia Lorenzettiho „Dobrá vláda ve městě“ v sienském Palazzo Pubblico z let 1338–1340), reliéfech a sochách (sousedí Farnéského býka z Řecka helénistického období (334–30 př.n.l.) obsahuje poměrně zdobný koš s vikem; koš na víno zajímavého tvaru z Brány měsíců ferrarského dómu z konce 12. stol.) nebo mozaikách, kde však nejsou a ani nemohou být příliš jasné detaily.

V malířství je snad nejnámější obraz s košem v tažené vazbě od Carravaggia na obraze „Zátiší s ovocným košem“ (1601), stejný koš můžeme vidět také na obraze „Večeře v Emauzích“ (1596–1598). Košíkářské výrobky velice hojně nalezneme na obrazech pouličních a vesnických výjevů nebo zátiší především holandských mistrů. Krásný **koš na prádlo** najdeme na obraze Pietera de Hoocha „Prádelník“ (1663), **nůši** na obraze „Poutník“ Hieronyma Bosche, jemnou **kolébku** u Gerarda Dou na obraze „Mladá matka“ (z dalších jeho obrazů lze jmenovat: **rámový koš** z obrazu „Krám obchodníka s drůbeží“ (1670), „Hokynářka“ z roku 1647, **koše v tažené technice** na obrazech Francisca de Zurbarán (například „Zátiší s citrony, pomerančí a růží“ z roku 1633), **nůši** na obraze „Mlékařka“ (1658–1660) od Vermeera van Delft, zdobné koše na zeleninu a ovoce na zátiších a dalších obrazech Franse Snyderse (1579–1657), ze kterých lze uvést například obraz „Stánek s ovocem a zeleninou,“ jemný **koš na květiny** z obrazu Svatá rodina Bernaerta van Orley (1522), **opletenou nádobu** na vodu na obraze Carravaggia „Odpočinek na útěku do Egypta“ (1594–96) nebo **koše na drůbež** na obrazech Pietera Aertsena. Na jednom jeho obraze s názvem „Trh“ (přibližně 1550) je namalováno přes 40 košů. S velice zdobnými díly se můžeme setkat na obrazech Henriette Ronner-Knipové nebo Jean-Marie Regniera.

Při posuzování košů na obrazech je třeba si uvědomit, že u zobrazených košů nejde o katalog košíkářského zboží, ale často o obrazy s náboženskou nebo jinou tematikou, kde je koš použit jako nedůležitá výplň, která nemá přitahovat pozornost. Zobrazené koše jsou tedy většinou prosté, jednoduché. Přesto se můžeme setkat na některých obrazech s velmi zdobně provedenými koši, které byly barevné nebo složité pletené.

Příkladem může být Brueghelův obraz „Kalvárie“, kde je zobrazená velká nůše s vikem zdobená korálky. Často se také stejné koše objevují na různých obrazech téhož malíře a je pravěpodobné, že patřily k souboru dekorací, které při tvorbě používal.

■ fotografie 1 Pieter Aertsen, „Trh“ (přibližně 1550)

■ fotografie 2 Carravaggio, „Zatíší s ovocným košem“ (1601), koš v tažené technice

Mnohé materiály a techniky zemí na **jihu Evropy** jsou společné pro celé Středomoří. Ve středověku byla v Evropě velmi oblíbená tažená technika, která se zřejmě šířila z jihu. Koše v této technice najdeme na malbách a freskách po celé Evropě. Bohaté vzory se nazývaly madeira – snad podle ostrova Madeira, odkud se rozšířily na kontinent. Nejprve se s nimi můžeme setkat ve Španělsku, Portugalsku a Itálii.

Svými košíkářskými výrobky je proslulá také Lombardie, Toskánsko a z ostrovů především Sardinie. Zde musela každá dívka vyrobit do své výbavy nejméně tucet různých košů pro všechny druhy domácích prací a tento zvyk se dlouho uchovával.

Nejstarší dochované fragmenty košů ze **severu** pocházejí z doby Vikingů. Příkladem mohou být nálezy z potopených lodí z Osebergu a Gokstadu v Norsku nebo koše z Muzea kultury ve Švédsku. Jedná se o koše ve spirálové technice pravděpodobně z březových kořínků a vrbových proutků. V severní Skandinávii se velmi často používaly březové kořínky. Šlo o kvalitní materiál, který koši do velké míry zaručoval nepropustnost. Na většině území Švédska a Norska se vrba nepoužívala příliš často, protože rozsáhlé lesy poskytovaly dostatek stejně kvalitního materiálu v podobě kořínků a kůry. V pletení z kořínků vynikali obzvláště Laponci – etnikum, které žije na území čtyř států: Norska, Švédska, Finska a Ruska.

Na samém jihu Švédska se mimo vrbu využívala pro pletení žitná sláma, podobně jako v Dánsku a dalších, jižněji položených územích včetně střední Evropy. Později

nastoupily koše z loubků. V Dánsku jsou dokumentovány z roku 1520 a pravděpodobně se sem rozšířily již mnohem dříve z Finska. Svůj zlatý věk nicméně tento typ košů zažil až na konci 19. století a trval až do poloviny 20. století, kdy nastal všeobecný úpadek způsobený nástupem umělohmotných nádob. Jen v Dánsku se v té době za rok vyrobilo více než milion loubkových košů (počet obyvatel tehdejšího Dánska byl 4 miliony).

V Evropě se koše užívaly téměř bez výjimky především ke každodenním pracím a i když byly v některých obdobích velmi zdobné, šlo spíše o módní záležitost určenou bohatým zákazníkům. Výjimkou bylo Švédsko, kde se od účastníků pohřbů a svateb očekávalo, že přinesou jídlo hodné dané příležitosti. Nebyla důležitá jen kvalita pokrmů, ale i koš, ve kterém byly přinášeny. Tyto koše byly zdobné, nazývaly se slavnostní a nebyly používány k jinému účelu. Po skončení oslav si je rodina odnesla zpět domů.

Velká Británie a Irsko

Z římské pevnosti Vindolanda u Hadriánova valu z roku 123 n.l. se dochovalo několik košů. Jsou částečně opálené ohněm (snad měly být spáleny), ale dochovaly se téměř neporušené. Jsou velmi pečlivě vyhotovené. Jeden z fragmentů má košíkářský kříž a jemný výplet, pravděpodobně z vrby. Další nálezy velmi malých fragmentů pocházejí z nedávné doby. Byly objeveny při výstavbě tunelu pod průlivem La Manche.

V Londýně dosud existuje košíkářský cech založený roku 1565. Je zřejmě nejstarším dosud existujícím košíkářským cechem v Evropě. Mimo košů se na Britských ostrovech pletou i lodě zvané *coracle* (mají i jiné lokální názvy), které jsou tvořené pletenou konstrukcí, jež je obvykle poražena kůží nebo vymazaná smolou. Tyto loďky jsou malé, lze je unést na ramenou a jsou stabilní v hlubokých rychlých vodách. Při jejich konstrukci se zapíchnou do země pruty oběma konci tak, že tvoří oblouky, které se pak vypletou. Velmi podobným způsobem se v Irsku pletou i koše, pouze se pruty v tomto případě neohýbají, ale stojí rovně. První řada výpletu u země má funkci zavírky neboli obruby koše a má speciální strukturu, aby se nerozpletla. Výplet stěn je klasický a teprve pak přichází na řadu dno – jako poslední. Dnes se tyto koše pletou také na deskách s otvory, do kterých se pruty zapíchnou stejně jako do země. Tyto desky se používají v zimním období nebo při výuce.

Francie

Nejstarší cech košíkářů v Evropě byl založen v Paříži již v roce 1467. Přesto bylo hlavní středisko košíkářství od počátku 19. století v oblasti Thiérache. Pověst umění košíkářů z městečka Origny a Aisne ve Thiérache dosahovala až do Paříže a po založení první národní francouzské košíkářské školy ve Fayl-Billot v kraji Champagne na počátku 20. století přišli její první učitelé právě odtud. Fayl-Billot se dodnes považuje za hlavní město francouzského košíkářství, které proslulo hlavně jemnou prací ze šén. V roce 1911 se po důkladném seznámení s košíkářstvím v německém Lichtengelsu začalo s jemnou prací z šén, tzv. *vannerie de luxe*.

Mimo oblast Thiérache patří ke košíkářským oblastem například Meuse, Aube, Haute-Marne (Bassigny), Loire-Atlantique, Meurthe, Corrèze – tedy místa, která jsou vhodná

pro pěstování vrby. Ve Vallabrègues je doloženo košíkářské bratrstvo již ve 13. století. Na začátku 20. století tu pracovalo 450 košíkářů. Dnes se tu nachází muzeum a konají trhy. Pro každou oblast Francie jsou typické jiné koše, proto nesou často názvy nejen podle způsobu svého použití, ale právě podle dané oblasti.

Mezi zajímavé koše patří Périgord používaný na brambory nebo sběr ovoce. Je to jednoduchý, silně se rozevírající koš v řídké vazbě s rukojetí, kterému se podle jeho vzhledu říká také pavoučí nebo spirálový. Žebra koše spojuje silný „opletek“, který ubíhá rychle od dna k zavírce koše. O opletek jde ale jen zdánlivě. Ve skutečnosti tu nejsou dvě soustavy (žebra a oplétací pruty), ale jen jedna (jako je tomu u techniky splétání). A tak je prut chvíli osnovou (žebrem) a chvíli tvoří vazbu (zaplétací prut). Při pletení tohoto koše je třeba zapomenout na všechna pravidla, která platí u jiných proutěných košů. Tato technika se používá i v dalších oblastech, ale převážně u travin a většinou v jednodušší podobě.

Německo

První košíkářský cech v Německu byl založen roku 1593 v Braunschweigu a přibližně do stejné doby spadá i založení cechu v Mnichově. Nejznámějším centrem košíkářství je ale Michelau v Horních Frankách, které spolu s širokým okolím bývá označováno za kolébkku německého košíkářství. Jde o oblast mezi Lichtenfelsem, kde se v září konají každoroční velké košíkářské trhy, Kronachem a městem Coburg.

V roce 1773 předložil své mistrovské dílo michelauský košíkář Johann Puppert. Místo tradičního kulatého prutu použil loupáný a užený štípaný prut – šenu. V roce 1803 tu byla založena košíkářská manufaktura (Korb-Fabrik Michelau), která produkovala velmi jemné a zdobné výrobky odpovídající tehdejší módě. Některé z nich můžeme spatřit v místním muzeu. Koše se začaly postupně vyvážet i do tak vzdálených končin, jako jsou Spojené státy nebo Egypt. Jemná práce z vrby se vyrovnala výpletům z Japonska, Číny, Thajska, Indonésie, Mexika nebo střední Afriky.

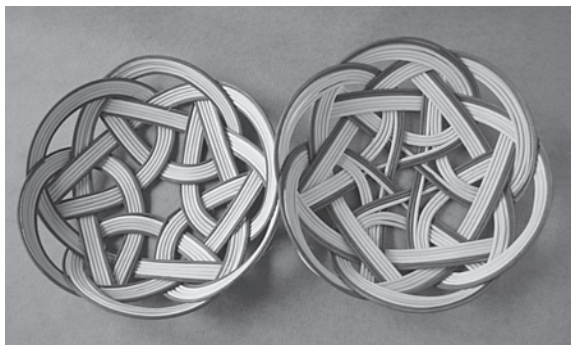
V roce 1928 tu byl založen spolek, který začal sbírat nejrůznější předměty spojené s řemeslem. Později tu vzniklo muzeum. Název „Německé muzeum košíkářství“ sám napovídá, že se nejedná jen o sbírku lokálního charakteru. Svým způsobem je muzeum ojedinelým i v celé Evropě a dnes vystavuje ve 26 místnostech přes 2000 exponátů z celého světa. Mimo výrobků tu je k vidění i nejrůznější náčiní jako formy a nástroje, dále různá vyobrazení a knihy.

S koši se můžeme setkat v mnoha muzeích, a to i v takových, kde bychom to možná nečekali. Z německých sbírek stojí za zmínku miniatury košíčků tvořících inventář pokojů pro panenky z Muzea hraček a z Národního muzea v Norimberku. V Bavorském národním muzeu v Mnichově lze shlédnout i originál italského koše z Florencie z roku 1500.

Další evropské země

Košikářskou velmocí Evropy je dnes bezesporu Polsko, kde se stále produkuje velké množství košíkářských výrobků. Z používaných materiálů převládá vrbové proutí. Další významnou zemí je Rumunsko, které patří spolu s Polskem k vývozcům košů do ostatních

zemí Evropy. Totéž platí o Srbsku, Maďarsku a o dalších oblastech, které patřily do Rakouska-Uherska nebo tu zanechali svůj vliv přistěhovalci z Německa. Vrbu najdeme i v Rusku, které je ale příliš rozlehlou zemí na to, aby tu nebyly hojně zastoupené i jiné materiály. Z nich vyniká především březová kůra a z ní zhotovené koše a boty *lapti* pletené podobnými technikami, které jsou známé i ze Skandinávie.

■ **fotografie 3** Koše z pediku vycházející z celotažených vrbových košů na pečivo, které se s oblibou používaly v Polsku a objevují se i v jiných zemích (tzv. celotažená práce)

České země

U nás jsou nejstaršími dochovanými částmi košů zbytky rybářských vrší z období Velké Moravy, nalezené v Mikulčicích. Charakteristickým fenoménem moravského paleolitu jsou velká lovecká sídliště (Předmostí, Dolní Věstonice, Pavlov). V lokalitě Pavlov I probíhal výzkum již v letech 1952–53. Přesto při analýze, kterou v roce 1996 prováděla Olga Sofferová z Illinoiské univerzity, došlo k nečekaným objevům. Našly se otisky nejstaršího textilu na světě.

Archeoložka Sofferová objevila na některých úlomcích zvláštní pravidelné otisky čar. Archeolog James Adovasio, odborník na staré textilní technologie, v nich rozeznal otištěná rostlinná vlákna. Místy byla vlákna navzájem propletená a jasně naznačovala, že lidé z doby ledové již uměli tkát a plést košíky. Na dalších úlomcích se zachovaly otisky svazování vláken pomocí uzlíků, které se používá pro vytváření sítí s pevnými oky.

Na vrcholu bylo u nás košíkářství v 19. století. Košíkáři byli svému řemeslu řádně vyučeni, své výrobky zhotovovali buď na objednávku pro určitého zákazníka, nebo byly určené k prodeji na trzích. V té době byly žádané košíky různých módních tvarů užívané hlavně v domácnostech na nákupy. Tyto koše měly nezřídka víka a byly bohatě vzorované.

Zajímavé koše se používaly v Litoměřicích, kam se pravděpodobně dostaly z Německa. Šlo o nákupní koše potažené kůží zdobenou pavím perem. Tento typ koše potaženého barvenou kůží nebo jemnými koženými pásky pochází z Norimberka, kde se takové koše původně používaly na vajíčka. Vysoká zdobnost koše původně prý pocházela z košů, které patřily do výbavy dívek. Podle kvality výbavy se pak hodnotila šikovnost dívky, a to jak v ohledu připravenosti na manželství, tak i při přijímání do služby.

Mezi centra košíkářské výroby patřilo Zbraslavsko, Čelákovice, Morkovice, Mělnicko, Křivoklátsko a Horní Planá. V největších centrech byly zakládány košíkářské školy – na Zbraslavi (1880), v Mělníku (1897) a Morkovicích (1888). V košíkářské tradici pokračuje nyní pouze podnik v Morkovicích. Dosud je svými košíkářskými výrobky známá oblast Suchdola nad Lužnicí. Ve Veselí nad Lužnicí je košíkářské družstvo Jipro. I přes možnost volného podnikání a vývozu výrobků především na německý trh košíkářská výroba příliš neprosperuje. Řemeslu se věnují spíše malé podniky rodinného typu nebo jednotlivci. Mezi nejčastěji používané typy košů u nás patří vrbové koše z loupaného i neloupaného proutí, ošatky z žitné slámy a koše z loubků pletené spirálovou technikou

Tak jako v jiných zemích i u nás se pro různé košíkářské výrobky používaly odlišné názvy. Bramborák nebo erteplák byl koš na brambory, česáček samozřejmě na sběr ovoce, nůše se nosila na zádech, polokruhová nebo oválná opálka sloužila k oddělování plev, cégr byla původně jihočeská rákosová taška obšitá textilem nebo kůží. Mezi další typy patřily podběrák, kukaně pro slepice, hranatá řešeta na čištění obilí a kulatá síta zvaná říčice, zásobnice, lisky nebo koše k lisům na víno. Řemeslníci, kteří se zabývali hlavně výrobou košatin, pletených postranic vozů, se nazývali košináři. Rybářská vrš dala jméno mocnému starému českému rodu Vršovců, kteří měli ve znaku zlatou vrš na modrém poli.

V současné době najdeme historické koše v expozicích mnoha muzeí – především těch, která se snaží ukázat život našich předků na venkově.

Přímo na košíkářství je zaměřená expozice čelákovického muzea. Připomíná košíkářství jako řemeslo rozšířené ve 2. polovině 19. století, které dosáhlo ocenění na evropských trzích i na výstavách. Můžete ji shlédnout v Městském muzeu v Čelákovících (Praha-východ).

V prostorách barokního loveckého zámku Ohrada (Národní zemědělské muzeum, pobočka Hluboká nad Vltavou) je možné vidět unikátní trofeje, historické zbraně, expozici rybářství a rybníkářství a expozice života lesa, pěstování lesních porostů, těžby a dopravy dřeva. Zastoupená je zde i sbírka košíkářských výrobků používaných v rybářství – vrše neboli pasti na ryby. Dnes je ovšem chytání ryb jejich pomocí zakázáno.

Náprstkovo muzeum v Praze má nejlepší sbírku košů jiných kultur u nás. Zde jsou k vidění koše indiánských kmenů a další předměty z jiných částí světa.

Severočeské muzeum v Liberci je známé svou sbírkou japonského umění, ve které najdeme i asijské koše.

1.3 AMERIKA

První koše se dostaly do muzejních sbírek a na výstavy pravděpodobně právě v Americe. Do národopisných sbírek se nejprve zařazovaly kroje a nápadně zdobené předměty a teprve později užitkové a prosté věci jako koše. Přestože Lewis a Clark začali sbírat koše již na začátku 19. století (první výstavu pořádali dokonce roku 1805), koše se

dostaly do popředí zájmu až po roce 1880. Když v roce 1902 vydal Otis Tufon Mason knihu *Domorodé indiánské košíkářství* a v roce 1909 George Wharton James knihu *Indiánské košíkářství*, nastal doslova hon a lov na košíky. V té době totiž košíkářství ustupovalo plechovým nádobám, které indiáni začali hojně používat místo košů.

Indiánské koše jsou u nás téměř neznámé. Několik málo exemplářů si můžeme prohlédnout v Náprstkově muzeu v Praze, ale nebude to seznámení v žádném případě dostačující. Košíkářství na území USA je velmi rozdílné, používají se techniky od rámových košů přes spirálovou techniku, loubky a opletky. Zasahují sem také evropské techniky, které s sebou přinesli bílí osadníci.

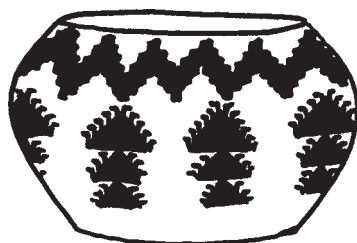
Koše se liší kmen od kmene. Koše indiánů z kmene Pomo bohatě zdobí pestré peří tak, že není vidět samotný koš, kterým je obvykle ošatka ve spirálové technice. Velké koše zvané „olla“ z Kalifornie, stejně jako bohatě zdobené koše z loubků z okolí řeky Klamath, jsou tradičně již několik století vyráběné pouze pro turisty. Navažská svatba se neobejde bez koše s tradičním motivem. Mezi další kmeny, které v košíkářství vynikají, patří Čerokézové (Cherokee), Apači (Apache), kmen Pima, Jurok, Pomo, Hupa, Sališ (Salish), Hopi, Čitimača (Chitimacha), Čoktó (Choctaw), Karuk (Karak), Penobscot, Washo(e) nebo Winnebago. Koše byly obvykle zdobené motivy, které patřily jednotlivých rodům v kmeni. Teprve později byla dána motivům jména. Na koších se objevují symbolická zobrazení hor, mraků, blesků, větví a listů stromů, očí, sarančat, hadů a ještěrek, šišek borovic, šípů nebo vztažených rukou. Provázanost Indiánů s přírodou byla značná. Koš, na kterém byly symboly hnízd a letících ptáků s ptáčaty, měl oznamovat dobu, kdy ptáci se svými mladými opouštějí hnízda a odlétají a Indiáni se stěhují do svých nových domovů.

Ke všem zmíněným kmenům i košíkářkám můžete najít další informace na internetu a v desítkách, možná stovkách knih, které jim byly věnovány. Existují jak krásné obrazové publikace, tak podrobné návody tradičního zpracování přírodních materiálů a postupu daného typu koše daného kmene.

Druhou skupinou tradičních severoamerických košů jsou ty, které pletli bílí osadníci. Ani ty nezůstaly bez vývoje a změn, které je poněkud odlišují od původních evropských vzorů. Krásnými koši proslulo náboženské společenství Shakerů. Ti měli

zvláštní puristickou filosofii s velkým důrazem na čistotu a dokonalost. Domy měly velká okna přinášející dostatek čerstvého vzduchu a světla. Shakerové vynalezli ploché smetáky, které byly efektivnější než kulaté, a používali lehké židle, které se daly při každodenním úklidu všech prostorů snadno zavěsit na lišty s věšáčky, které lemovaly každou místnost v úrovni oken. Židle měly často hezké výplety stejně jako nábytek.

Jejich koše byly velmi dobře vypracované a vyráběly se na formách. Protože veškerá práce byla skutečně důsledná a pečlivá, i koše určené na prodej byly prodávány především vrstvám, které si mohly dovolit zaplatit vyšší cenu za dokonalou práci – obvykle cestujícím nocujícím v hotelech.

■ **obrázek 3** Indiánský koš z *Big Meadows* s motivem hor a mraků